वैश्यराजन्ययोर्गृहपतित्वेऽपि नाधिकारः" कर्कः। "अपेतप्रजननाः स्थविरास्तदाख्यास्तेषां यो नृशंसतमः स्याद्द्रव्यवत्तमो वाऽनूचानतमो वा तस्य गार्हपते दीक्षेरन्" कात्या० श्रौ० २२।४।७। "स गृहपतिः कर्त्तव्यः" कर्कः। चतुर्थव्रात्ये स्तोमे इति शेषः।

गार्हपत्य पु० गृहपतिना नित्यं संयुक्तः संज्ञायां ञ्य। यजमानरूपगृहपतिसंयुक्तेऽग्निभेदे स च कृतविवाहाग्निपरिग्रहस्याग्निहोत्रादिसाधनाधानाङ्गतया प्राक् आधेयः यथाह आश्व० श्रौ० २।२।१।

"उत्सर्गेऽपराह्णे गार्हपत्यं प्रज्वाल्य दक्षिणाग्निमानीय विट्कुलाद्वित्तवतो वैकयोनय इत्येके ध्रियमाणं वा प्रज्वाल्यारणिमन्तं वा मथित्वा गार्हपत्यादाहवनीयं ज्वलन्तमुद्धरेत्" १सू० "अत्रापराह्णशब्देन अह्नश्चतुर्थभागो गृह्यते। विहरणकाले गार्हपत्यं प्रादुष्कृत्य प्रज्वाल्य च दक्षिणाग्निं वैश्यगृहादानयेत्। चतुर्णां वर्णानामन्यतमस्य द्रव्यवतो वा गृहात्, गार्हपत्याद्वा धार्य्यश्चेत् प्रज्वालयेत्। काले काले यदि निर्मन्थ्यः तदा मन्थेत् एषां प्रकाराणामुत्पत्तिवैशेष्याद्व्यवस्था। तेषामन्यतमप्रकारेण दक्षिणाग्निं साधयित्वा ततो गार्हपत्यात् ज्वलन्तमग्निमाहवनीयार्थमुद्धरेत्। पात्रान्तरेण पृथक् कुर्यादित्यर्थः" नारा० "गार्हपत्ये संस्काराः" कात्या० श्रौ०१।८।३४ "अधिश्रयणपर्य्याग्निकरणपात्रप्रतपनादयः संस्काराः वचनाभावे गार्हपत्याग्नौ भवन्ति तद्यथा शूर्पाग्निहोत्रहवण्योः प्रतपनम् स्रुक्स्रुवादीनाम् वरुणप्रघासे करम्भपात्रयवानां दक्षिणाग्नौ श्रपणेऽपि पर्य्यग्निकरणं गार्हपत्यादेव, पितृयज्ञे च धानानाम् पर्णकषायोदकस्य तु दक्षिणाग्नावेव पाकः इष्टकापाकार्थत्वात् तत्पाकस्य दक्षिणाग्निना विधानात्" कर्कः

"श्रपणं वाहवनीये" ३५ सू० हविषां श्रपणमाहवनीये वा स्यात् गार्हपत्ये वा उभयथा श्रुतत्वात् "तदाहुराहवनीये हवींषि श्रपयेयुरिति अतो गार्हपत्य एव श्रपयन्तीति च"। आदिविकल्पोऽयम् नेच्छाविकल्पः तच्छ्रापिण इति तच्छ्रापित्वस्य नियतत्वेनानुवादात्। तदुक्तम्। "रूपं कालेऽनुनिर्वाप्यः श्रपणं देवतास्तथा। आदौ ये विधृताः पक्षास्त इमे सर्व्वदा स्मृताः" इति रूपं कर्मस्वरूपम् दाक्षायणदर्शपूर्णमासादिकम् काल हृदितानुदितादिः अनुनिर्वाप्यो वैमृधादित्यौ, श्रपणं हविःश्रपणम् गार्हपत्ये वाहवनीये वेति। देवता ऐन्द्रं भवति माहेन्द्रं वेति एतेषां विकल्पानां मध्ये यः प्रथमं स्वीकृतः स एव यावज्जीवं कर्त्तव्यः न पक्षान्तरम्। एवमेवैते पञ्चैवादिविकल्पाः अन्ये सर्वेऽपीच्छाविकल्पाः" कर्कः।

तस्य प्रतियज्ञविधानञ्च शत०ब्रा०३।६।१।२९।यथा "तस्मादेनान्त्सवने सवने एव प्रतिसमिन्धते" "एनान् गार्हपत्यादीन्"। त्रेताग्नेश्च च षोडशसंस्कारान्तर्गतत्वं व्यासआस्य यथा "गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोजातकर्म च। नामक्रिया निष्क्रमो ऽन्नप्राशनं वपनक्रिया। कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः। केशान्तस्नानमुद्वाहोविवाहाग्निपरिग्रहः। त्रेताग्निसंग्रहश्चैव संस्काराः षोडश स्मृताः" "गार्हपत्यागारे वा देवान् वा एष उपावर्त्तते" शत०ब्रा०१।१।१।१।१। तत्करणप्रकारः कात्या०श्रौ०४।७।८। सूत्रादौ उक्तो यथा "अग्न्यगारे कुर्वन्ति" "पूर्वं गार्हपत्यगृहं पश्चादाहवनीयगृहम् कुर्वन्ति" कर्कः। "उदग्वंशं वाऽपरम्" ९सू० "अपरं गार्हपत्यागारं उदग्वंशं वा प्राग्वंशम् आहवनीयागारं तु प्राग्वंशमेव" कर्कः। "दक्षिणपूर्वे द्वारे" १०सू० "उत्पत्तिक्रमेण गार्हपत्यागारस्य दक्षिणद्वारमाहवनीयागारस्य प्राच्याम्। अर्थात् गार्हपत्यागारे पूर्वद्वारम् आहवनीयागारे अपरद्वारम्" कर्कः "गार्हपत्यागारे निर्मथ्याभ्यादधाति" तत्रैव १५ सूत्रम्।

गार्हमेध पु० गृहस्येदं अण् कर्म०। गृहसम्बन्धियज्ञे गृहस्थकर्त्तव्ये पञ्चयज्ञरूपे कर्म्मणि। "तथैव राजन्नुरु गार्हमेधवितानविद्योरुविजृम्भितेषु" भाग०५।११।२।

गार्हस्थ्य न० गृहस्थस्य भावः कर्म वा। गृहस्थकर्त्तव्ये पञ्चयज्ञादौ कर्मणि। "गार्हस्थ्यञ्चैव याज्याश्च सर्वा गृह्याश्च देवताः" भा०आश्व०७अ०। "गार्हस्थ्यं धर्ममास्थाय ह्यसितो देवलः पुरा" भा०शल्य० ५१अ०।

गालन न० चु० गल-क्षारणे भावे ल्युट्। निःस्रावणे (गालान) "मा चुक्रुधं त्वां सोमस्य गालनेन" निरु० ६।२४। "तथा पचेत् यथा दाहकाठिन्यातिशैथिल्यमण्डगालनरहितोऽन्तरूष्मपक्वश्चरुर्भवति" भट्टदेवः।

गालव पु० गल-घञ् तं वाति वा-क। १लोध्रवृक्षे मेदि० २केन्दुकवृक्ष शब्दच० ३मुनिभेदे, स च विश्वामित्रपुत्रभेदः। यथाह हरिवं २७अ०। "विश्वामित्रस्य च सुता देवरातादयः स्मृताः" इत्युपक्रमे